

LA COMANDA TEMPLERA DE LA JONCOSA DE GELIDA

per Ramon Rovira i Tobella

Justificació

Enguany se celebren els 875 anys de la presència dels templers a Gelida i 25 anys de la meua publicació amb el títol "*Un mas de l'orde del temple a Gelida: fundació d'un nucli?*" IEP, 1992, vol. XVII, pàg. 229-244. Hem cregut de publicar-la de nou afegint aquesta introducció i un aclariment del Dr. Joan Fuguet Sans, publicat al vol. 1r, I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Solsona, 1993, pp. 569-576. amb la meua col·laboració. Més informació en diferents articles a <http://www.gelida.org/articles.htm>

Amb la publicació d'aquest article que li vaig fer arribar al Dr. Joan Fuguet Sans fou el motiu de la revisió i modificació de la seva tesi doctoral "*L'arquitectura dels templers a Catalunya*", publicada després per Rafel Dalmau, Barcelona, 1995. Un cop comprovada la documentació trobada per mi, el Dr. Joan Fuguet, s'establí que la comanda de la Joncosa o de la Masó era situada a Gelida i no a la Joncosa del Montmell. L'article gairebé intacte d'allò que pensava que era només un mas i en realitat era una comanda del Temple a l'Alt Penedès.

Un mas de l'orde del temple a Gelida: fundació d'un nucli?

Els templers a Gelida? Ens demanàvem al llarg d'altres estudis que fèiem. Doncs, sí; és cert. Convé, però, advertir que només fou, creiem, una explotació agrícola que gaudí d'una jurisdicció pròpia que possiblement afavorir el desenvolupament d'una comunitat agrària i la fundació d'un nucli: l'actual barri del Puig. Ací només en fem una aproximació històrica sense entrar gaire en detalls.

No hem trobat, per ara, cap document entre els anys 1142, any de la donació i establiment del mas als templers, i 1307, any inicial de la confiscació dels béns del temple, que ens aportés unes informacions més concretes (cal destacar només un debitori de l'any 1247 de dos-cents sous que fa el preceptor Pere de la casa de Palau -cosa que ens confirma que pertanyia a la comanda de Barcelona- a un Bernat de Gelida),¹ i per tant ens hem de basar durant tot el treball per documents posteriors a la confiscació dels béns dels templers a Catalunya.

Una altra de les particularitats d'aquest mas és que es troba en una època primerenca a la implantació i expansió del temple a Catalunya.

El primer document que ens parla dels templers ens porta uns elements que amb d'altres de posteriors ens han anat orientant per a saber-ne la situació.

El primer document, l'establiment del mas

La primera notícia ens la dóna un document de l'any 1142, "Establiment d'un mas i les pertinences situat al Comtat de Barcelona, terme del castell de Gelida, parròquia de Sant Pere, anomenat mas de Sant Pere,

amb tots els delmes i pertinences dins la Joncosa (*Junchusam*) i la Vall Llarga (*Vall Longam*), feta per Huc, canonge de la Seu de Barcelona i capellà de l'església de Sant Pere de Gelida, i Bartomeu, pvre. de dita església, a Déu i a la cavalleria del *Temple Jerosomilità de Salomó*. Els senyors de la milícia i els batlles el tindran i l'explotaran, donant de cens per la Quaresma, al cap de juny, una mitgera d'oli a l'església de Sant Pere de Gelida, sense cap contrarietat".²

El segon document. La permuta de castells

El segon document ens diu que en el mes de juliol de l'any 1309 el rei Jaume II permuta diversos castells amb Sibil·la, comtessa del Pallars, i entre ells, el de Gelida junt amb la casa de la Masó o de la Joncosa "*...et castrum nostrum de Gilida cum Masone siue de la Joncosa que fuit militum Templi ...*"³

La possessió del mas pels templers, 165 anys

Per aquests dos documents sabem aproximadament quant de temps el posseí l'orde del Temple: de 1142 fins abans de l'any 1309. El que no hem pogut esbrinar és com anà a parar a mans del rei. En un principi pensàvem que passà a mans del rei quan es va abolir l'orde i els béns passaren a mans reials, fet que s'inicià el primer de desembre de l'any 1307, (en aquest any només es confiscaren els béns mobles) però els béns immobles no passaren a altres mans (a Catalunya passaren generalment als Hospitalers) fins a partir de l'any 1317 després de llargues negociacions. Això ens fa pensar que hi podia haver hagut un altre tipus de traspàs de l'immoble anterior a la "confiscació". Cosa que per ara no hem pogut esbrinar. Per altra banda trobem que en la venda del castell de Gelida feta vers l'any 1303 per Guerau de Cervelló al rei no s'esmenta ni inclòs ni exclòs el mas del Temple, i per tant encara el devia regentar el Temple. De passada fem unes precisions sobre la venda del castell de Gelida que es diu que va ser l'any 1297,⁴ però un cop analitzat el referit document no parla per a res del castell de Gelida; sí que se'n parla en el document de l'any 1303.⁵

Seguint cronològicament la implatació dels templers a Catalunya trobem que l'establiment d'aquest mas a Gelida és anterior a la implantació i de l'expansió plena dels templers. El rei Ramon Berenguer professà en l'orde cinc dies abans de morir (1131) i en els anys següents l'orde rebré petites donacions però no és fins a partir de l'any 1143 (l'establiment del mas templer a Gelida fou l'any 1142) on l'orde començà la seva expansió i ple funcionament. Creiem que el cas de l'establiment de Gelida és molt primerenc i que va ser establert en l'època d'aquestes petites donacions.

Els documents posteriors. La Masó o la Joncosa: 1327-1367

La documentació esmentada fins ara no ens permet d'aclarir res més sobre el mas templer però sí en les successives vendes o capbreuacions que es feren en la baronia de Gelida i en les quals trobem les següents cites:

En una còpia de la capbreuació de l'any 1327 sabem que un Bernat Torrevella havia comprat totes les rendes del castell de Gelida i de Sant Joan Samora. Aquesta transcripció no ens parla de la Masó, però sí en altres transcripcions del mateix any que són resumides en la compra-venda del castell de Gelida feta per Berenguer Bertran el 1367.

En una remissió del rei Alfons amb data de 13-3-1334 al noble Arnau Roger, comte de Pallars, per haver venut el castell de Gelida a Simó de Vallgornera i al noble Jutge d'Arborea diu:

*"... venditionem fecis de castris de Cervilione et [castris] de Gilida cum domo de la Maso et villa Molodinatorum Regentum ut que..."*⁶

Amb data de 27-8-1337. El comte de Pallars comunica a la universitat de Gelida, a través del rector de Gelida Ramon Marc, que tinguin com a nou Senyor de Gelida al noble Jutge d'Arborea:

*"... Als honrats e amats nostres procurador, batlle, cavallers e demés hòmens e fembres, crestians e jueus (...) sien estants en lo castell de Gilida e en los tèrmens d'aquella e en la casa de la Masó e en los tèrmens d'aquella (...) tingats per senyor vostre natural lo noble jutge d'Arborea ..."*⁷

En la compra que féu Berenguer Bertran l'any 1367 apareix diverses vegades les referències de la casa de la Masó o de la Joncosa:

"... dita venda al dit en Berenguer Bertran del dit Castell ab la Casa de la Masó e ab tots ses drets..." (f. 17).

" Açò és lo capbreu dels hòmens de la casa de la Mason qui són propis del senyor ja són tenguts de fer al senyor per la casa de la Mason en aquella manera que deus scrit conté. Primerament són tenguts los hòmens de la casa Mason los quals són hòmens propis tots del senyor de obrar a la obra de la casa un dia per setmana al senyor. E el senyor los dóna lo apperallament e amenjar. Item. són tenguts a la obra del molí Igualment són tenguts un dia de arar e altre de batre e un dia de tragin e un dia de cavar vinyes e l'altre dia de podar e el senyor los dóna amenjar. Igualment paguen al senyor intestia, cugucia, eixorquia e altres coses. Igualment fan guaita a la casa e són tenguts de fer ost e cavalcada a llur messió on al senyor placia. Igualment paguen deume de ço que cullen e paguen de bestiar un per ramada. Igualment paguen per un vedell o per un ruch, una polla e de formatges paguen alcuna cosa." (ff. 30 i 31).

Aquest document ens aporta, a més, una sèrie de prestacions dominicals que ací no estudiarem, però que ens dóna a entendre la vida feudal del moment.

A continuació, i dins la mateixa venda, trobem una transcripció parcial d'un capbreu de l'any 1346 que ens aporta la importància que tingué com a centre d'explotació agrícola:

"En nom de Déu dimecres que era disset del mes d'octubre de l'any de Nostre Senyor MCCCXLVI en Pere Torrevella tinent com a comptador de

la Casa de la Masó per lo molt alt senyor micer Mariano de Arborea e per la gràcia de Déu comte de Goceà e senyor del castell de Gilida ordena de manament del dit senyor capbreu dels censals aquells e altres drets que lo senyor ha e deu haver per la Casa de la Masó en los hòmens e masers e terres tinents per aquella dita casa dins lo terme del castell de Gilida. E reebut primerament sacrament dels dits hòmens tinents focs per lo dit senyor e troba star en veritat segons los següents per capítols així com deus trobarets scrit. E primerament quals són los masers propis e afogats del senyor:

Primo. I.alberch d.en Portell és soliu propi e afogats del senyor per de la dita casa.

item. lo mas de la Torravella és soliu propi e afogats del senyor per la dita casa.

item. lo mas d.en Baulomar (igual fórmula en tots els altres).

item. lo mas d.en Pere Torravella.

item. lo mas d.en Bernat dez Terme.

item. I.albrech d.en Llobet.

item. I.alberch d.en Sàbat.

item. I.alberch d.en Pere Miquel.

item. I.alberch d.en Guillem dez Puig.

item. I.alberch d.en Pere Anglès.

item. I.alberch d.en Bernat Ossó dez Casanova.

item. I.alberch d.en Bernat Oller.

item. I.alberch d.en Pere Jordà de la Serra.

item. I.alberch d.en Guillem Urgell.

item. I.alberch d.en Guillem Ferriol.

item. I.alberch d.en Berenguer Urgell dels Bonets.

item. I.alberch d.en Guillem de Santa Creu.

item. I.alberch d.en Jofre qui era d.en Batlle.

item. I.alberch d.en Pere Venrell.

item. I.alberch d.en Corts.

item. I.alberch d.en Pere Mulner.

item. I.alberch de na Gemonà.

item. I.alberch d.en Bernat Jonquesa.

item. I.alberch d.en Gascó.

item. I.alberch d.en Pere ces Corts.

item. I.alberch d.en Bartomeu Llobet.

item. I.alberch d.en Pere Martí qui fo.

Aquests damunts dits alberchs els hòmens qui aquí són tenguts de fer totes coses al senyor de la casa de la Mason qui com trobarets al començament del llibre a III cartes"⁸

Són en total 27 masers i continua amb un llistat de 28 masovers o campaners (ff. 33 i 33v).

En els capítols següents trobem els censals dels capons, de les gallines, del forment, de l'ordi, dels diners i de les meitats, quarts i quintes (ff. 33v al 36v).

Aquest memorial de capbreu dels censos ens parla dels Torrevella i que per altres documents del segle XIVè. sabem que eren mercaders de

Barcelona que havien comprat les rendes de la baronia de Gelida als comtes de Pallars tal com hem esmentat més amunt. Antigament hi havia dos masos que es deien de la Torrevella: can Martí de Dalt o de la Torrevella, que encara conserva el topònim, i can Julià.

Sobre el mas Torrevella o de la Torrevella i l'existència d'una torre possiblement defensiva ho tenim en estudi.

El capbreu de 1513

Pocs anys després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) el senyor de Gelida, Francesc Bertran i de Malla ordena fer capbreu de totes les rendes de la baronia de Gelida. Féu nous establiments i redempció dels *mals usos*.

Sobre la Masó trobem les següents citacions:

La senyora de Gelida Violant, muller de Francesc Bertran, major, establí a En Joan Duran del Puig de Sant Pere, la Casa de la Masó l'any 1482, segons trobem en el *Manuale Instrumentorum* 1482-1500 que es conserva l'arxiu parroquial de Gelida. En la confessió feta l'any 1513 ens diu els límits de la casa de la Masó: A l'est part amb honors del mas Duran anomenat el mas (ara cal Xim?) mitjançant un torrent i part amb tinences de Joan Duran (ara can Duran), al sud amb honors del mateix confessant que foren de Pere Duran i part amb honors d'Eufrasina Miquel, muller de Joan Llopard (ara can Llopard de Baix i de Dalt), a l'oest amb honors d'Eufrasina, part amb honors de Joan Sàbat per una rasa i al nord amb el riu Anoia. El mateix Duran diu que té i posseeix la casa que és un hospital "*hospitio*" (en un altre capbreu -ambdós capbreus són en llatí- de l'any 1598 també s'esmenta l'hospital).

En una altra confessió de Joan Miquel (probablement prop de can Batlleu) trobem dues peces de terra de pertinences del mas i la quadra de la Masó.⁹

L'any 1733 i el capbreu de 1736

L'any 1733 el segon marquès de Rupit, Francesc Salvador de Bournonville i d'Erill, ven la meitat de la baronia de Gelida¹⁰ a la marquesa de Barberà, Josefa de Pinós i Urries, i aquesta al mes següent la ven a Francesc de Dalmau i Mas, de Montbrió (nomenat cavaller el 1756). En els dos documents de venda fa esment de la Casa de la Masó, però només hem posat una de les dues citacions que diu:

*"... Totam integritem medietatem castris, loci et terminis sti. Petri de Gelida, et quadra vel domus de la Joncosa aliter de la Maso, nec non parrochiam Sti. Laurenti de Ortons et Sti. Johannis de Çamora existentum infra terminem sui limitis dicti termini de Gelida..."*¹¹

Tres anys després l'esmentat Francesc de Dalmau i el marquès de Cerdanyola, senyors per indivís de Gelida, ordenen fer capbreu i tornem a trobar la Masó o la Joncosa:

Confessió de Pau Esteve, del Puig:

"Tota aquella pessa de terra part vinya y part bosca anomenada las Tiras de tinguda de deu jornals de llaurar de mules poch més o manco situada dins dita par. de Gelida, la qual afronta a solixent ab un torrent antigament dit de la Masó (ara torrent de Vallbardina -també antigament s'havia dit de les Calderes-) a mitg jorn y ponent ab Vicenç Llopart y a tremuntana ab la riera dita Noya
" (f. 52).

Confessió de Josep Rossell de la Muntanya:

"... Tota aquella casa y heretat dita d'en Rossell y antes d'en Duran o lo mas de la Joncosa de tenguda de cent jornals de llaurar de mules poch més o manco..." (f. 59v).¹²

Al llarg de tota aquesta documentació que hem relacionat trobem diverses vegades la denominació de la quadra de la Masó o de la Joncosa (sobre la Joncosa en parlarem més avall).

La paraula de Masó o Mesó la trobem en altres llocs (la Masó de Selma, la Masó del Rourell...)¹³ on s'implantaren els templers que ha esdevingut topònim que encara és viu avui dia, però no ho és en el cas de Gelida. Sobre el mot Masó és molt interessant el que ens exposa Carme Plaza (C. Plaza, p. 3-6, 1989) i que en reproduïm un fragment *"... ve del latí MANSIO-ONIS, "alberg" "habitança". En català tingué sempre escassa vida, reforçada per la influència del fr. maison, que antigament no era encara ben bé sinònim de casa i s'aplicava més aviat a grans llocs de residència: d'aquí l'aplicació preferent, també en català arcaic, als edificis d'habitatge i residència d'organitzacions religioses i feudals com les de les grans ordes i monestirs; així parlant dels Templers..."* (DECLC, VII, p. 421).

Sobre la Joncosa

Hem vist en el primer document que era situada al lloc dit de la Joncosa. El topònim de la Joncosa tampoc no ens ha arribat fins els nostres dies. Hi ha, però, un mas que antigament es deia de la Joncosa des del segle XIV fins al segle XVI. En segles posteriors s'anomenà can Duran de la Muntanya i actualment can Rossell de la Muntanya. Fins al segle XVIII trobem que encara s'esmenta que antigament s'anomenava el mas de la Joncosa. Ens demanem si hi ha una relació entre aquest mas i el lloc de la Joncosa del segle XIIè. En formava part? La veritat és que no ho podem precisar.

Conclusions

Hem arribat a la conclusió i creiem que la situació on era aquest mas anomenat de Sant Pere no és altre lloc on anys més tard trobem documentat el lloc anomenat el Puig de Sant Pere, actualment el Puig, segons es pot deduir de tots els documents que esmentem.

Sempre ens ha havia atret la concentració urbanística del Puig i contínuament ens demanàvem el per què, ja que no era gaire normal, trobar una concentració de masies tan importants i quasi agrupades ja des de

temps medievals. Sospitàvem en la possibilitat d'alguna circumstància especial. Creiem haver-la trobat. L'existència d'una explotació agrícola del Temple que afavorí el naixement i el desenvolupament d'un nucli de la nostra baronia. Cal solament fixar-se en la quantitat de masos, albergs i masovers que es relacionen en les prestacions dominicals envers als senyors de Gelida en els resums de les capbreuacions dels anys 1327 i 1346.

Sobre l'extensió d'aquesta explotació suposem que devia ésser bastant gran, però bastant fragmentada, segons es dedueix dels resums de les capbreuacions del segle XIV.

Tenim més proves que reforcen la nostra conclusió: els treballs fets pel Dr. Joan Fuguet i Sans que ha estudiat l'arquitectura i l'organització de nuclis agrícoles o militars templers i les possibles restes o coincidències que hem pogut constatar.

Una explotació templera reunia una sèrie de requisits que encaixen quasi perfectament amb les circumstàncies del barri del Puig. L'existència d'un mas principal, que després el trobem com un hospital (ss. XV i XVI), amb les seves dependències annexes o properes, una capella dedicada a Santa Magdalena, advocació templera.

Gairebé podem afirmar que can Duran era el mas de Sant Pere, després un hospital, i que la capella del Puig podria ser la casa de la Masó o la capella dels templers. La capella del Puig no la trobem documentada fins a mitjans del s. XVI però això no vol dir que existís una construcció més antiga que ara només ens ha arribat parcialment i molt reformada. Sabem que la seva sagrera s'havia utilitzat com a cementiri i hem de dir que amb la consulta de molts testaments analitzats entre els segles XV al XIX mai no hem trobat cap referència d'ésser enterrats a Santa Magdalena del Puig, cosa que ens fa pensar que es podrien tractar d'enterraments medievals. Igualment les lloses sepulcrales que es troben en l'interior de la moderna sagristia de l'esmentada capella que es podrien tractar també d'època medieval.

Caldria fer intervencions arqueològiques per a determinar o fixar l'antiguitat de les restes que hem esmentat ja que la documentació consultada fins ara no ens permet d'aprofundir més sobre aquest mas templer.

Bibliografia

Carme Plaza, *"La Masó, un topònim de luxe"*, pp. 3-6. Sis Focs, núm. 29. La Masó, Tarragona, 1989.

Joan Fuguet, *"Els templers a Barcelona"*, pp. 6-15. L'Avenç, gener. Barcelona, 1990.

Joan Fuguet, *"L'arquitectura dels templers..."*, pp. 3-28. Sis Focs. núm. 33. La Masó, Tarragona, 1990.

JM. Sans i Travé, *"El procés dels templers catalans"*, Lleida 1991.

DD. AA. A. Demurger, A. J. Forey, L. Pagarolas, A. Comte, JM. Sans i Travé i Joan Fuguet. *L'Orde del Temple a Catalunya*. L'Avenç, núm. 161, pp. 19-67, Barcelona, 1992.

Notes finals

1. ACA. perg. núm. 1091, carp. 87, de Jaume I. Data 18-10-1247.
2. ACCB. *Liber Antiquitatum IV*, f. 82, doc. núm. 220.
3. ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 287, f. 88v - 93v.
4. ACA. Cartes Reials de Jaume II, núm. 335.
5. ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 201, f. 61v - 63.
6. ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 487, f. 274 - 280.
7. Arxiu Parroquial de Gelida. perg. núm. 37.
8. APNB. Not. Francesc de Laderosa, llib. de vendes març-maig de l'any 1367.
9. ACA. Notarials N-IG-1002. Not. Jaume Honorat Franquesa, d'Igualada, any 1513, ff. 29 i 43.
10. La baronia de Gelida esdevingué un indivís per haver mort sense testar Anna Violant Bertran i Estaper (+ a 1557) i segons una sentència de Reial Audiència de l'any 1570 en què passà a les dues filles: Anna d'Erill i Bertran casada amb Enric Despalau i Maria d'Erill i Bertran casada amb Antoni de Perapertusa, baró de Jóc.
11. Arxiu del vescomte de Amaya (Don Antonio Orellana-Pizarro y de Dalmau).
12. ACA. Notarials N-Llo-598. Not. Jeroni Marrugat, de Martorell.
13. *op. cit.* Joan Fuguet Sans, en l'Avenç, núm. 161.